

Ζητήματα προδικαστικής παραπομπής (άρθρο 267 ΣΛΕΕ). Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 9.9.2015, C-72/14 και C-197/14, X κατά Inspecteur van Rijksbelastingdienst και Van Dijk κατά Staatssecretaris van Financiën.

Ελένη Φωτιάδου

Υπ. Διδάκτωρ Νομικής Σχολής Α.Π.Θ., ΜΔΕ Νομικής Σχολής Α.Π.Θ., Δικηγόρος

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Παρά την πρόβλεψη λειτουργίας της ήδη από τις ιδρυτικές συνθήκες των ΕΚ¹, η διαδικασία υποβολής προδικαστικού ερωτήματος ενώπιον του Δικαστηρίου της Ε.Ε. εξακολουθεί να απασχολεί την ενωσιακή πρακτική, εγείροντας ενδιαφέροντα ερμηνευτικά ζητήματα. Έτσι ερωτήματα σχετικά με την ανωτέρω διαδικασία ανακύπτουν συχνά ως παράπλευρο ζήτημα στο πλαίσιο εξέτασης ενός ουσιαστικού θέματος από μέρους του δικαίου της Ένωσης, με αποτέλεσμα η ενασχόληση με το προδικαστικό ερώτημα να παραμένει πάντοτε επίκαιρη και να βρίσκεται υπό διαρκή εξέλιξη.

Στις υπό εξέταση συνεκδικαζόμενες υποθέσεις, το ΔΕΕ είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί με την ερμηνεία του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης των εργαζομένων που εισάγει ο κανονισμός 1408/71, σε συνδυασμό με τον κανονισμό 574/72, και ειδικότερα με τις προϋποθέσεις αμοιβαίας αναγνώρισης των πιστοποιητικών E 101 στις περιπτώσεις εργαζομένων που εμπίπτουν στη Συμφωνία περί λεμβούχων του Ρήνου και ως εκ τούτου εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 1408/71. Συγκεκριμένα και στις δύο υποθέσεις, οι λουξεμβουργιανές αρχές χορήγησαν στους X και Van Dijk, ολλανδούς υπηκόους, πιστοποιητικό E 101 από το οποίο προέκυπτε ότι εφαρμοστέα σε αυτούς είναι η νομοθεσία του Λουξεμβούργου περί κοινωνικής ασφάλισης, μολονότι επρόκειτο για λεμβούχους του Ρήνου και ως εκ τούτου η έκδοση ενός τέτοιου πιστοποιητικού ήταν εσφαλμένη. Οι ολλανδικές αρχές, αρνούμενες να αναγνωρίσουν οποιαδήποτε νομική δεσμευτικότητα στα ανωτέρω πιστοποιητικά και θεωρώντας ότι οι X και Van Dijk ως λεμβούχοι του Ρήνου υπόκεινται στην ολλανδική νομοθεσία κοινωνικής ασφάλισης και άρα οφείλουν ολλανδικές εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, προέβησαν σε βεβαίωση φόρου σε βάρος τους. Οι εν λόγω πράξεις βεβαίωσης φόρου προσβλήθηκαν από τους εργαζομένους ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων από τα οποία υποβλήθηκαν και τα προδικαστικά ερωτήματα.

Στην περίπτωση του X το ερώτημα σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των πιστοποιητικών E 101 μεταξύ των κρατών μελών τέθηκε από το εφετείο, ενώ ακολούθησε η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος για την υπόθεση του Van Dijk εκ μέρους του Ανώτατου Δικαστηρίου των Κάτω Χωρών. Μόνο που στην περίπτωση του Ανωτάτου Δικαστηρίου η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος «υπαγορεύτηκε» κατά κάποιον τρόπο από την προηγηθείσα εκ μέρους του εφετείου προδικαστική παραπομπή, στο μέτρο που το ίδιο είχε ήδη αποφανθεί επί της σημασίας του

---

¹ Άρθρο 41 ΣΕΚΑΧ, άρθρο 177 ΣΕΟΚ/ΣΕΚ, ακολούθως άρθρο 234 ΣΕΚ και πλέον άρθρο 267 ΣΛΕΕ.

πιστοποιητικού E 101 σε προηγούμενη παρεμφερή υπόθεση² και μάλιστα χωρίς να αιτηθεί ερμηνευτική καθοδήγηση από το Δικαστήριο, καθόσον η προκρινόμενη λύση δεν του δημιουργούσε περιθώριο αμφιβολίας. Ωστόσο το κατώτερο ολλανδικό δικαστήριο (εφετείο Bois le-Duc) θεώρησε σκόπιμη την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος παρά την ύπαρξη της προγενέστερης απόφασης του ανώτατου δικαστηρίου.³

Υπό τις συνθήκες αυτές το ανώτατο δικαστήριο των Κάτω Χωρών αναρωτιέται αν πρέπει, ως ανώτατο εθνικό δικαστήριο βαρυνόμενο από την υποχρέωση του γ' εδαφίου του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, να θεωρήσει ότι προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε από το κατώτερο εθνικό δικαστήριο συνιστά λόγο να θέσει και το ίδιο προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο ή τουλάχιστον να αναμείνει την απάντηση στο τεθέν από το κατώτερο δικαστήριο ερώτημα, ακόμη και αν κρίνει ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης στο ζήτημα επί του οποίου πρέπει να αποφασίσει είναι τόσο προφανής, ώστε να μη χωρεί καμία εύλογη αμφιβολία. Με άλλα λόγια τίθεται το ερώτημα αν ανώτατο δικαστήριο εμποδίζεται να χρησιμοποιήσει τη θεωρία περί σαφούς πράξεως (acte clair) όταν ένα κατώτερης βαθμίδας δικαστήριο του ίδιου κράτους μέλους έχει θέσει παρόμοιο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το δίκαιο της Ένωσης.

Με την από 9.9.2015 απόφαση επί του ανωτέρω ερωτήματος, που αφορά κατ' ουσία στην προβλεπόμενη από το εδ. γ του άρθρου 267 ΣΛΕΕ υποχρέωση των δικαστηρίων των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να υπενθυμίσει και να διευκρινίσει περαιτέρω τη νομολογία του περί ύπαρξης σαφούς πράξεως (υπόθεση Cilfit), συστηματοποιώντας τις προϋποθέσεις της και προσδίδοντας σε αυτή νέα δυναμική. Παράλληλα μέσω της απόφασής του αναδεικνύεται και η προβληματική της εκ νέου υποβολής προδικαστικού ερωτήματος για το αυτό νομικό θέμα, η οποία εγείρει συχνά ενδιαφέροντα ζητήματα.

2. Η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ

Ως γνωστόν, το άρθρο 267 ΣΛΕΕ απονέμει στο Δικαστήριο την αρμοδιότητα να αποφαινεται, με προδικαστική απόφαση, τόσο επί της ερμηνείας των Συνθηκών και των πράξεων των θεσμικών ή των λοιπών οργάνων ή των οργανισμών της Ένωσης όσο και επί του κύρους των πράξεων αυτών. Το άρθρο αυτό ορίζει, στο δεύτερο εδάφιο, ότι εθνικό δικαστήριο μπορεί να υποβάλλει τέτοια ερωτήματα στο Δικαστήριο, εφόσον εκτιμά ότι η απόφαση επί του οικείου ζητήματος είναι αναγκαία

---

² Από 11.10.2013 απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Κάτω Χωρών(αρ. 12/04012), με την οποία έκρινε ότι δεν μπορούσε να αναγνωριστεί καμία ισχύς στην έκδοση πιστοποιητικού E101 και ότι δεν παραβιάζόταν η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, εξαιτίας του ότι ο ενδιαφερόμενος έπρεπε να θεωρηθεί λεμβούχος του Ρήνου κατά την έννοια της ομώνυμης Συμφωνίας, υποκείμενος, κατά συνέπεια, όχι στον κανονισμό 1408/71, αλλά στην προμνησθείσα Συμφωνία.

³ Ίσως πρόκειται για ακόμα μία ένδειξη της προϊούσας χειραφέτησης και αποδέσμευσης των κατώτερων δικαστηρίων από τα ανώτερα, την οποία ενθαρρύνει το δίκαιο της Ε.Ε. τόσο μέσω του συστήματος διάχυτου ελέγχου της συμβατότητας των εθνικών κανόνων με αυτό όσο και με την αναγνώριση ευρείας ευχέρειας υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων. Αποφάσεις (όλες με τα συνταγματικά). Βλ. και Κ. Γιαννακόπουλο, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χειραφέτηση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ΕφημΔΔ 1/2014, σελ. 10 και Ε. Πρεβεδούρου, σχόλιο στην υπόθεση c-5/14, διαθέσιμο στο www.prevedourou.gr πρόσβαση 30.9.2015

για την έκδοση της δικής του αποφάσεως και, στο τρίτο εδάφιο, ότι η υποβολή αυτή είναι υποχρεωτική για τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν μπορούν να προσβληθούν με ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου⁴. Με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ καθιερώνεται το πλαίσιο μιας στενής συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων ως αποκεντρωμένων οργάνων της Ε.Ε.⁵ και του Δικαστηρίου, η οποία εδράζεται στην μεταξύ τους κατανομή λειτουργιών⁶. Στόχος του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής είναι η διασφάλιση της ορθής εφαρμογής και ομοιόμορφης ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου από το σύνολο των εθνικών δικαστηρίων εντός της Ένωσης. Με άλλα λόγια η διαδικασία υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων λειτουργεί ως εγγυητής της πρακτικής αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, την οποία εξασφαλίζει και ενισχύει. Πρόκειται για μια διαδικασία αμοιβαίου διαλόγου πάντοτε ανοικτού και εξελισσόμενου που σε καμία περίπτωση δεν υπονοεί τη διαμόρφωση σχέσεων ιεραρχίας μεταξύ των δικαιοδοτικών οργάνων, δεδομένου ότι ο στόχος της ορθής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου παραμένει κοινός.

Το πλαίσιο του ανωτέρω συστήματος συνεργασίας αντικατοπτρίζεται με έμφαση στο γ' εδ. του άρθρου 267 ΣΛΕΕ με το οποίο θεσπίζεται η υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα να υποβάλλουν στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα. Η πρόβλεψη αυτή αποσκοπεί στην αποτροπή της διαμόρφωσης σε οποιοδήποτε κράτος μέλος εθνικής νομολογίας μη συμβατής με τους κανόνες του δικαίου της Ένωσης⁷. Για το λόγο αυτό η αυστηρή, σχεδόν άκαμπτη, διατύπωση του γράμματος του εδ. γ δεν διανοίγει κανένα περιθώριο ελιγμών από την πλευρά των εθνικών ανωτάτων δικαστηρίων.

3. Η απόφαση Cilfit

Ωστόσο το Δικαστήριο αναγνώρισε, με την δημοφιλέστατη απόφαση Cilfit⁸, στα δικαστήρια του εδ. γ -που συνηθέστερα είναι ανώτατα δικαστήρια των κρατών μελών- τη δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να αναλαμβάνουν τα ίδια την ευθύνη επίλυσης του ενωσιακού θέματος χωρίς να υποχρεούνται σε αυτόματη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, θέτοντας με τον τρόπο αυτό σαφή όρια στο γράμμα του εδ. γ.⁹ Υπενθυμίζεται ότι το ΔΕΚ αντιμετώπισε το ζήτημα διακρίνοντας τρεις περιπτώσεις στις οποίες συντρέχει περίπτωση απαλλαγής από την υποχρέωση

⁴ Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως), 22.6.2010, C-188/10 Aziz Melki και C-189/10 Sélim Abdeli, Συλλ. 2010, σελ. I-05667, σκ. 40.

⁵ βλ. Β. Χριστιανό, Εισαγωγή στο δίκαιο της Ε.Ε., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σελ. 68-69

⁶ ΔΕΚ 30.3.2000, c-236/98 JämO, Συλλ. 2000, σελ. I-02189

⁷ ΔΕΚ 24.5.1977, 107/76, Hoffmann-La Roche κατά Centrafarm, Συλλ. 1977, σελ. 957' Δικαστήριο 2.4.2009, c-260/07 Pedro IV Servicios, Συλλ. 2009, σελ. I-02437

⁸ ΔΕΚ 6.10.1982, 283/81 Cilfit, Συλλ. 1982, σελ. 3415, βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Προς μια προσέγγιση των προϋποθέσεων παραπομπής των παρ.2 και 3 του άρθρου 177 ΣυνθΕΟΚ: Με αφορμή την υπόθεση CILFIT, ΕΕΕυρΔ 1983, σελ. 356 με περαιτέρω παραπομπές.

⁹ βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 630

προδικαστικής παραπομπής. Η πρώτη αφορά στην περίπτωση δικαστικού προηγούμενου, οπότε το ίδιο ζήτημα έχει αντιμετωπισθεί ήδη από προηγούμενη απόφαση. Προφανώς στην περίπτωση αυτή το προδικαστικό ερώτημα καθίσταται περιττό και κενό περιεχομένου¹⁰. Το ίδιο ισχύει και όταν ανάλογο, παρεμφερές δηλαδή ζήτημα, έχει αποτελέσει αντικείμενο πάγιας νομολογιακής επεξεργασίας από το ΔΕΕ, έστω και αν αντιμετωπίσθηκε στο πλαίσιο διαφορετικής διαδικασίας. Και πάλι τα δικαστήρια του εδ. γ δεν υποχρεούνται να υποβάλλουν ερώτημα, χωρίς ωστόσο αυτό να τους αποστερεί πλήρως τη δυνατότητα σε περίπτωση που το θεωρούν χρήσιμο. Τέλος η υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής κάμπτεται για τα δικαστήρια του εδ. γ. στην περίπτωση που η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι τόσο προφανής ώστε να μην υφίσταται κανένα περιθώριο εύλογης αμφιβολίας (ύπαρξη σαφούς πράξης). Η θέση αυτή του ΔΕΕ απηχεί τη γαλλικής προέλευσης θεωρία περί σαφούς πράξης κατά την οποία όταν μία πράξη είναι σαφής, δεν χρήζει ερμηνείας.¹¹ Ωστόσο η κατάφαση της ύπαρξης σαφούς πράξης για τις ανάγκες του ενωσιακού δικαίου τελεί υπό αυστηρούς όρους. Έτσι δεν αρκεί η πράξη να παρουσιάζεται σαφής για το εθνικό δικαστήριο, αλλά πρέπει εξίσου σαφής να είναι τόσο για το ΔΕΕ όσο και για τα δικαστήρια των λοιπών κρατών μελών, ενώ ο εθνικός δικαστής πρέπει να συνυπολογίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δικαίου της Ένωσης, όπως η πληθώρα γλωσσών, στις οποίες διατυπώνεται το ενωσιακό δίκαιο και οι οποίες είναι όλες εξίσου δεσμευτικές, σε συνδυασμό με τη χρήση δικής του ορολογίας μη ταυτιζόμενης με αυτήν που απαντάται στο εθνικό δίκαιο. Τέλος δεν πρέπει να παραβλεφθούν οι ερμηνευτικές δυσχέρειες του ενωσιακού δικαίου που επιτάσσουν ερμηνεία υπό το φως των αναγκών και της εξέλιξης της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καθώς και ο κίνδυνος αποκλίσεων της νομολογίας στο εσωτερικό της Ένωσης¹².

Οι προϋποθέσεις περί ύπαρξης σαφούς πράξεως διαμορφώνονται πολύ αυστηρά και με αρκετή ακαμψία, με αποτέλεσμα να καθίσταται μάλλον αδύνατο για τον εθνικό δικαστή να μπορέσει να αποστεί από την υποχρέωση υποβολής ερωτήματος στο Δικαστήριο, εφαρμόζοντας τα πορίσματα της απόφασης Cifit. Γι' αυτό άλλωστε ήδη από νωρίς πυροδότησε κριτική ακόμα και εντός των κόλπων του ίδιου του Δικαστηρίου¹³. Έτσι σταδιακά το Δικαστήριο φρόντισε να αμβλύνει τις άκαμπτες προϋποθέσεις της απόφασης Cifit μετριάζοντας την υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από τα δικαστήρια του εδ. γ. του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα στην υπόθεση Intermodal Transports¹⁴, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι το γεγονός ότι μια διοικητική αρχή μπορεί να έχει διαφορετική άποψη σχετικά με την ορθή προσέγγιση που πρέπει να εφαρμοστεί σε υπόθεση που εκκρεμεί ενώπιον ανωτάτου δικαστηρίου δεν αποκλείει τη δυνατότητα επικλήσεως της θεωρίας περί σαφούς πράξεως. Σε κάθε περίπτωση η ακαμψία εξακολουθεί να χαρακτηρίζει τη θέση του ΔΕΕ όταν πρόκειται για έλεγχο του κύρους πράξεων που εκδόθηκαν από θεσμικά όργανα της Ένωσης. Το Δικαστήριο έκρινε στην απόφαση Gaston Schul ότι οι λόγοι για τους οποίους εθνικό ανώτατο δικαστήριο δύναται να απαλλαγεί από το

¹⁰ ΔΕΚ 27.3.1962, 28 έως 30/62 Da Costa, Συλλ. 1954-1964, σελ. 00893' ΔΕΚ 6.10.1982, 283/81 Cifit, Συλλ. 1982, σελ. 3415

¹¹ Αναλυτικά βλ. N. Lepoutre, Le renvoi prejudicial et l' instauration d' un dialogue des juges, Jurisdoctoria 6/2011, σελ. 50

¹² Cifit, ο.π., σκ. 16-20

¹³ Προτάσεις ΓΕ N. Wahl 13.5.2015, σκ. 54 επ. στις υπό εξέταση υποθέσεις.

¹⁴ ΔΕΚ 15.9.2005, c-495/03 Intermodal Transports, Συλλ. 2005, σελ. I-08151

καθήκον που υπέχει βάσει του άρθρου 267 γ' εδ. ΣΛΕΕ δεν εκτείνονται στα ζητήματα που αφορούν το κύρος πράξεων της Ένωσης.¹⁵

4. Η έννοια της *acte clair* και οι προϋποθέσεις κατάφασής της

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, ανακύπτει το ζήτημα του κατά πόσο το εκκρεμές προδικαστικό ερώτημα από το κατώτατο δικαστήριο αποκλείει αυτό καθαυτό την ύπαρξη σαφούς πράξης και άρα γεννά υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής για το ανώτατο δικαστήριο. Ειδικότερα, η πτυχή της θεωρίας περί *acte clair* που τίθεται εν αμφιβόλω είναι ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης πρέπει να εμφανίζεται τόσο προφανής, ώστε να μη χωρεί καμία εύλογη αμφιβολία. Από τη στιγμή όμως που κάποιας μορφής αμφιβολία γεννήθηκε για το κατώτατο δικαστήριο, είναι συζητήσιμο το πώς μπορεί να γίνει λόγος για ουδεμία εύλογη αμφιβολία κατά τους όρους της απόφασης *Cilfit*.¹⁶

Είναι γεγονός ότι κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, εναπόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη για τη δικαστική απόφαση, να εκτιμήσει, συνυπολογίζοντας τις ιδιομορφίες της υπό κρίση υπόθεσης, τόσο την αναγκαιότητα μιας προδικαστικής απόφασης για την έκδοση της δικής του απόφασης όσο και το λυσιτελές των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο¹⁷. Παράλληλα, και για την κρίση του κατά πόσο η ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου παρίσταται τόσο προφανής, ώστε να μην υφίσταται ουδέν περιθώριο εύλογης αμφιβολίας, αρμόδιο καθίσταται το εθνικό δικαστήριο, το οποίο εν συνεχεία δύναται να αποφασίζει να μην υποβάλει στο Δικαστήριο ερώτημα περί ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που ανέκυψε ενώπιόν του και να το επιλύει με δική του ευθύνη.¹⁸ Επομένως, το ΔΕΕ καταλήγει ότι «απόκειται αποκλειστικώς στα εθνικά δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν μπορούν να προσβληθούν με ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου, να αξιολογούν, με ίδια ευθύνη και αμερόληπτα, κατά πόσον υφίσταται *acte clair*,¹⁹» ανεξαρτήτως της προηγηθείσας υποβολής προδικαστικού ερωτήματος για το ίδιο θέμα από άλλο εθνικό δικαστήριο.

Βέβαια, το γεγονός ότι έχει προηγηθεί η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από κατώτερο δικαστήριο, προφανώς θα πρέπει να ληφθεί υπόψη από το ανώτατο δικαστήριο κατά τη στάθμιση της ύπαρξης σαφούς πράξης, ωστόσο η περίσταση αυτή καθαυτή δεν εμποδίζει τον εθνικό δικαστή να οδηγηθεί στην κατάφαση σαφούς πράξης, εφόσον συντρέχουν οι τιθέμενες από την απόφαση *Cilfit* προϋποθέσεις.

Η θέση του Δικαστηρίου φαντάζει εύλογη και δικαιολογημένη, αν συνυπολογιστεί η αλλαγή των συνθηκών που έχει συντελεστεί στο διαδραμόν χρονικό διάστημα από την έκδοση της απόφασης *Cilfit*, με τη διεύρυνση της Ε.Ε., την είσοδο νέων νομικών συστημάτων, τον πολλαπλασιασμό των επίσημων γλωσσών και την αναβάθμιση του ρόλου των εθνικών ανώτατων δικαστηρίων (άρθρο 19 παρ. 2 ΣΕΕ), γεγονός που καθιστά την διαπίστωση *acte clair* σύμφωνα με τους αυστηρούς και άκαμπτους όρους της νομολογίας *Cilfit* σχεδόν ανέφικτη. Άλλωστε η ύπαρξη συστήματος ελέγχου και ισορροπιών όσον αφορά στην ευθύνη δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα λόγω μη υποβολής

¹⁵ ΔΕΚ 6.12.2005, c-461/03 *Gaston Schul Douane-expediteur*, Συλλ. 2005, σελ. 10513, σκ. 35.

¹⁶ σκ. 56.

¹⁷ Δικαστήριο 16.2.2012, C-118/11 *Eon Aset Menidjunt*, ψηφ. Συλλ.

¹⁸ *Cilfit* ο.π., σκ. 16

¹⁹ σκ. 59

προδικαστικού ερωτήματος²⁰, είναι σε θέση να εγγυηθεί τη συνετή χρήση εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων της θεωρίας περί σαφούς πράξης κατά τη στάθμιση της δυνατότητας υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, λειτουργώντας ως ασφαλιστική δικλείδα. Εξάλλου ακόμα και εντός των κόλπων του ίδιου δικαστηρίου ενδέχεται να εκφραστούν διαφορετικές απόψεις (πχ μειοψηφική άποψη, κλπ), ωστόσο το γεγονός αυτό δεν αποκλείει στην πράξη τη δυνατότητα εκ μέρους των ανώτατων δικαστηρίων να επικαλεσθούν την ύπαρξη σαφούς πράξης (ρητά ή σιωπηρά) και ως εκ τούτου να απέχουν από τη διατύπωση προδικαστικού ερωτήματος.²¹ Μάλιστα θα ήταν δικαιοπολιτικά εσφαλμένο οποιοδήποτε εθνικό δικαστήριο, πολύ περισσότερο ανώτατο, που απολαύει εχέγγυων ανεξαρτησίας και αμεροληψίας να ετεροκαθορίζεται ως προς την εκφορά κρίσης για τεθέν ενώπιον του ζήτημα και να στερείται της δυνατότητας να αναλάβει την ευθύνη επίλυσης του ενωσιακού θέματος λόγω των δισταγμών και αμφιβολιών κάποιου άλλου δικαστηρίου. Κατ' ουσία παραδοχή της θέσης αυτής θα συνεπαγόταν ότι κάθε ανακύψασα αμφιβολία εντός ενός δικαστικού σχηματισμού θα προκαλούσε ως αναγκαίο επακόλουθο και την αμφιβολία οποιουδήποτε άλλου δικαστηρίου ασχολούμενου με το ίδιο θέμα, πράγμα τουλάχιστον άστοχο. Ούτε το προφανές μιας ορθής ερμηνείας αναιρείται απλώς και μόνο από το γεγονός ότι μια διάταξη μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Η εν λόγω απαίτηση περί προφανούς ερμηνείας δεν μπορεί να νοείται με απόλυτο τρόπο. Αντιθέτως, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι σημαίνει ότι οι δικαστές που θα εκδώσουν αμετάκλητη απόφαση επί του ζητήματος πρέπει να έχουν σχηματίσει, μέσα τους, την πεποίθηση ότι άλλοι δικαστές θα συμφωνούσαν μαζί τους²². Ναι μεν η θεωρία περί σαφούς πράξης όπως διατυπώθηκε με την απόφαση Cilfit εξακολουθεί να παραμένει σε ισχύ, ωστόσο δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως άκαμπτη και ανελαστική υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα, ειδικά σε μία εποχή κατά την οποία έχει συντελεστεί εξοικείωσή τους με τους μηχανισμούς και την πρακτική του ενωσιακού δικαίου. Επομένως σε περίπτωση που εθνικό δικαστήριο του εδ. γ άρθρου 267 ΣΛΕΕ είναι τόσο βέβαιο για την ερμηνεία του ώστε να αναλάβει το ίδιο την ευθύνη για την επίλυση ενός ζητήματος δικαίου της Ένωσης χωρίς τη βοήθεια του Δικαστηρίου, έχει τη δυνατότητα να το πράξει ανεξαρτήτως αν έχει προηγηθεί ερώτημα για το ίδιο θέμα από άλλο δικαστήριο του ίδιου κράτους μέλους.²³

Από τη στιγμή που το ανώτατο δικαστήριο δεν υποχρεούται σε υποβολή προδικαστικού ερωτήματος παρά την ύπαρξη εκκρεμούς ερωτήματος για το ίδιο θέμα εκ μέρους άλλου δικαστηρίου, κατά μείζονα λόγο δεν χρειάζεται να αναμείνει την απάντηση που θα δώσει το Δικαστήριο επί του ανωτέρω προδικαστικού ερωτήματος. Υποχρέωση αναμονής δυσχερώς θα μπορούσε να συναχθεί από το καθήκον των εθνικών ανωτάτων δικαστηρίων να ενεργούν σε καλόπιστη συνεργασία με το Δικαστήριο (άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ), ενώ θα προκαλούσε μεγάλη χρονοτριβή, πλήττοντας την υποχρέωση για ταχεία απονομή δικαιοσύνης.

²⁰ ΔΕΚ 30.9.2003, c- 224/01 Köbler, Συλλ. 2003, σελ. I-10239 και ΕΔΔΑ 10.4.2012, Vergauwen κ. Βελγίου, αριθ. 4832/04

²¹ Προτάσεις ΓΕ Ν. Wahl 13.5.2015, σκ. 62επ.

²² Προτάσεις ΓΕ Ν. Wahl 13.5.2015, σκ. 67

²³ Το ζήτημα αν ενδεχόμενη διαφωνία προέρχεται από δικαστή του ίδιου κράτους μέλους ή άλλου δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, στο μέτρο που ο κίνδυνος εμφάνισης αποκλίσεων της νομολογίας ενδιαφέρει στο εσωτερικό της Ένωσης, οπότε a priori περιλαμβάνει τις ενδεχόμενες αποκλίσεις εντός του αυτού κράτους.

5. Εκ νέου υποβολή προδικαστικού ερωτήματος

Τέλος όσον αφορά στο ζήτημα της εκ νέου υποβολής προδικαστικού ερωτήματος για το αυτό νομικό ζήτημα το οποίο εγείρει η σχολιαζόμενη απόφαση υπενθυμίζεται ότι αποτελεί απόρροια του ίδιου του στόχου καθιέρωσης του συστήματος προδικαστικής παραπομπής ο οποίος συνίσταται στην ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και στην επίτευξη ενότητας της ερμηνείας. Έτσι ακόμα και όταν το Δικαστήριο έχει αποφανθεί επί κάποιου ζητήματος μέσω προδικαστικής απόφασης, εθνικό δικαστήριο δύναται να απευθυνθεί εκ νέου στο Δικαστήριο, εφόσον διατηρεί αμφιβολίες για το περιεχόμενο της απόφασης και προσκρούει σε δυσχέρειες κατανόησης ή εφαρμογής, είτε για να ζητήσει διευκρινίσεις είτε ακόμα για να αμφισβητήσει την ήδη δοθείσα απάντηση (άρθρο 104 παρ. 2 κανονισμού διαδικασίας Δικαστηρίου). Σε κάθε περίπτωση και η δεύτερη προδικαστική παραπομπή υπόκειται στις ίδιες προϋποθέσεις που ισχύουν για κάθε προδικαστικό ερώτημα και θα πρέπει να ανταποκρίνεται σε αντικειμενική ανάγκη που συνδέεται με την επίλυση διαφοράς.